

რევოლუციური რეკონსტრუქცია: ქალთა უფლებები და სახელმწიფო ძალაუფლება ირანში 1979 წლიდან დღემდე

რეზიუმე

1979 წლის ირანის რევოლუციის შემდეგ, ისლამურმა რესპუბლიკამ გენდერული პოლიტიკა საკუთარი ავტორიტარული მმართველობის ცენტრალურ ნაწილად აქცია. ირანში ქალთა უფლებების ტრანსფორმაციის ოთხი ისტორიული ეტაპი ფიქსირდება: რევოლუციური მობილიზაციიდან ადრეულ უკუსვლამდე (1979–1983), თეოკრატიული კონსოლიდაციიდან რეფორმისტულ ფემინიზმამდე (1980–2005), ციფრული აქტივიზმის ზრდამდე (2010–2020) და ბოლოს, 2022-2023 წლების „ქალი, სიცოცხლე, თავისუფლება“ მოძრაობა. ქალის სტატუსის თითოეული ცვლილება - რეგრესიული იქნება ეს თუ რეზისტენტული - ნათელს ჰფენს სახელმწიფო იდეოლოგიასა და პირად თავისუფლებებს შორის არსებულ ურთიერთკავშირს. ქალები არა მხოლოდ რევოლუციური ბრძოლის მონაწილეები იყვნენ, არამედ მის პირველ მსხვერპლთა შორისაც. მათი სამართლებრივი, სოციალური და პოლიტიკური სტატუსი ისლამური რესპუბლიკის იდეოლოგიური კონსოლიდაციის მთავარ ასპარეზად იქცა. ქალთა უფლებების ტრანსფორმაცია ირანში მე-20 საუკუნის ბოლოდან დღემდე ასახავს არა მხოლოდ პოლიტიკის ცვლილებას, არამედ ის ავლენს იმ გზებს, რომლითაც რელიგია, ნაციონალიზმი და ავტორიტარიზმი ერთმანეთში იკვეთება მოქალაქეობისა და სახელმწიფო ძალაუფლების საზღვრების ფორმირებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ირანი, ქალთა უფლებები, ავტორიტარიზმი, ისლამური რესპუბლიკა, გენდერული პოლიტიკა, რევოლუცია, ჰიჯაბი, ფემინიზმი

შესავალი

გენდერული პოლიტიკა არ არის ისლამური რესპუბლიკის ავტორიტარული არქიტექტურის პერიფერიული ნაწილი, არამედ ცენტრალურია. რეჟიმი საკუთარი თავის ლეგიტიმაციას ახდენს ხალხის ხმის დათრგუნვით და თავის იდენტობას წმინდასა და ეროვნულ შორის აფერხებს. ზემოთ ნახსენებ თითოეულ ფაზაში გენდერი არა მხოლოდ სოციალური კატეგორიაა, არამედ პოლიტიკური ინსტრუმენტი. მაგალითად, სავალდებულო ჩადრის ტარება არა მხოლოდ ისლამურ მოკრძალებას, არამედ საზოგადოებრივი სივრცის რეგულირებას, ლოიალობის სიგნალს და განსხვავებული აზრის დისციპლინირებას ეხება. ანალოგიურად, ოჯახის, მორალისა და მსხვერპლის შესახებ ნაციონალისტური ტროპები ქალთა სხეულებსა და შრომაზე სახელმწიფო კონტროლის საშუალებებად იქცევა (Al-Sayyad, Al-Blawi, 2020).

რეკონსტიტუციური მობილიზაცია და ადრეული უკუსვლა (1979–1983)

ფეჰლევის დინასტიის (1925–1979) დროს, განსაკუთრებით მოჰამედ რეზა შაჰის თეთრი რევოლუციის პერიოდში, ირანელმა ქალებმა მნიშვნელოვანი იურიდიული და სოციალური მიღწევები აღნიშნეს. ოჯახის დაცვის კანონებმა ქორწინების მინიმალური ასაკი 18 წლამდე გაზარდა, ქალებს განქორწინებისა და მეურვეობის უფლებების საფუძველი მისცა, შეზღუდა პოლიგამია და რეფორმირება მოახდინა აბორტის პოლიტიკაზე, რაც მუსლიმური უმრავლესობით დასახლებული ქვეყნებისთვის ერთ-ერთი ყველაზე პროგრესული საკანონმდებლო ეპოქა იყო (Kaufman, 2023). ეს რეფორმები მნიშვნელოვანი იყო, მაგრამ ძირითადად ქალაქის საშუალო ფენის ქალებს ეხებოდათ და ზემოდან ქვემოთ ბიუროკრატიული ორგანოების, როგორცაა ირანის ქალთა ორგანიზაცია, მეშვეობით განხორციელდა. მიუხედავად ამისა, 1970-იანი წლების ბოლოსთვის ქალებს ჰქონდათ ხმის მიცემის უფლება ადგილობრივ და ეროვნულ არჩევნებში, მონაწილეობდნენ უმაღლეს განათლებაში და როლები მოიხრეს პროფესიულ და სამოქალაქო სფეროებში. ამ მიღწევების მიუხედავად, ფეჰლევის მოდერნიზაციის დღის წესრიგი გააკრიტიკეს როგორც რელიგიურმა კონსერვატორებმა, ასევე სეკულარულმა მემარცხენეებმაც. რელიგიურმა უღელმარაგმა ეს დასავლური გავლენის წინაშე კაპიტულაციად აღიქვეს, მემარცხენე ჯგუფებმა კი კლასობრივ უთანასწორობაზე გააკეთეს აქცენტი, რაც ყველას ყურადღების მიღმა დარჩა. საინტერესოა, რომ ამან დროებით ხელი შეუწყო ფართო, იდეოლოგიურად მრავალფეროვანი კოალიციის ჩამოყალიბებას. მათ შორის იყვნენ მემარცხენე სეკულარისტები, რელიგიური აქტივისტები და ფემინისტები, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს 1978-79 წლების რევოლუციაში, რომელმაც შაჰის რეჟიმი დაამხო (Boroujerdi, Sadeghi, 2023).

1979 წლის აპრილის რეფერენდუმმა დაადასტურა ისლამური რესპუბლიკის დამყარება (98%-მა „კი“ მისცა ხმა). კონსტიტუციური ჩარჩოს დამყარების შემდეგ, სახელმწიფომ სწრაფად დაიწყო ფემინისტების, მემარცხენეების და ზომიერების განმეორების პროცესი. 1980 წლის ივლისისთვის საჯარო სამსახურებში აიკრძალა ქალების თავდაუფარავად სიარული; 1981 წლის ივლისში, ოფიციალური ბრძანებულებით სავალდებულო გახდა ჰიჯაბის საჯაროდ ტარება, რომელიც თანდათანობით ამოქმედდა 1983 წლამდე, სანამ არ მიიღეს ფიზიკური დასჯა შეუსრულებლობისთვის - 74-მდე შოლტით (IHRDC 2011). მოვლენების ამგვარი თანმიმდევრობა ასახავს რეჟიმის ინტერპრეტაციულ შერწყმას: რელიგია, როგორც სახელმწიფო იდეოლოგია, ნაციონალიზმი, დაკავშირებული ისლამურ იდენტობასთან და ავტორიტარიზმი სამართლებრივი სანქციების მეშვეობით (Al-Sayyad, Al-Blawi, 2020).

თეოკრატიული კონსოლიდაცია და ფემინისტური გაღვიძება

ირან-ერაყის ომის (1980–1988) შემდეგ, ისლამურმა რესპუბლიკამ დააჩქარა ძალაუფლების სოციალურად, პოლიტიკურად და სამართლებრივად კონსოლიდაცია. რეჟიმმა ქალთა როლები, ძირითადად, დედობის, ოჯახისა და მოსახლეობის ზრდის ჩარჩოებში გადაიტანა, რელიგია, ნაციონალიზმი და ავტორიტარიზმი კი მკაცრ გენდერულ კონტრაქტში მოათავსა. კანონები მკვეთრად შეიცვალა: გოგონებისთვის ქორწინების მინიმალური ასაკი 18 წლიდან სქესობრივი მომწიფების ასაკამდე (ცხრა წლამდე) შემცირდა, პოლიგამია აღდგა და მამაკაცებისთვის ცალმხრივი განქორწინების უფლება დაბრუნდა - ყველაფერი ისლამური იურისპრუდენციის (შარიათის) დროშის ქვეშ. დასაქმებასა და საზოგადოებაში ქალების როლი შემცირდა: ომის წლებში ქალთა სამუშაო ძალაში მონაწილეობა 11.1%-დან 6.8%-მდე დაეცა და ქალები თანდათან გაუშვეს სასამართლო და სხვა მაღალი თანამდებობებიდან. ამავდროულად, სასულიერო დისკურსმა ქალები ეროვნული ძლიერების სიმბოლოებად გადააკეთა, მონამეობიდან მორალურ მეურვეობამდე (Kaufman, 2023). მიუხედავად იმისა, რომ გოგონების

დანებებისა და საშუალო სკოლებში ჩარიცხვა გაიზარდა, მათი უნივერსიტეტებში სწავლის გაგრძელება მკაცრად რეგულირდებოდა, შემოიფარგლებოდა „შესაბამისი“ სპეციალობით, ტექნიკური სფეროების გამოკლებით და კამპუსებში გენდერული სეგრეგაციით (IHRDC 2011).

1997 წელს მოჰამედ ხათამის არჩევნებში გამარჯვებით „თეირანის გაზაფხულის“ სახელით ცნობილი ეპოქა დაიწყო. მის პლატფორმას სამოქალაქო საზოგადოების განახლების, კულტურული გახსნილობისა და პოლიტიკური ლიბერალიზაციის შესახებ ძლიერი რეზონანსი მოჰყვა ქალებს, ახალგაზრდებსა და ინტელექტუალებს შორის. გამრავლდა ქალების მიერ მართული და ხშირად ქალებზე ორიენტირებული პუბლიკაციები, რომლებიც მოუწოდებდნენ სამართლებრივი რეფორმებისკენ, უფლებების გაფართოებისა და შარიათის ხელახალი ინტერპრეტაციისკენ (Noori, Mosayebnia, 2024). ამ პერიოდში ისლამურ ჩარჩოებში ორი მნიშვნელოვანი ფემინისტური კამპანიის გაჩენა დაფიქსირდა. ეს მოძრაობები ასახავდნენ მთავარ ტენდენციას: მათ გამოიყენეს ისლამური ფემინიზმი - სტრატეგია, რომელიც ამტკიცებდა ქალთა უფლებებს ისლამური იურისპრუდენციის კონტექსტში. მეცნიერები, როგორებიც არიან ტოჰიდი, ნაჯმაბადი და მირ-ჰოსეინი, ხელმძღვანელობდნენ ამ ინტელექტუალურ შემობრუნებას, ადამიანის უფლებების დისკურსი შეურიეს ისლამურ ეთიკას და ამტკიცებდნენ, რომ ძირითადი ისლამური სწავლებები შეიძლება მხარს უჭერდეს სამართლიანობას და თანასწორობას (Monshipouri, 2004).

რეკონსტიტუციური ფემინიზმი და სახელმწიფოს უკუგება

სოციალური მედიის გაჩენამ ფუნდამენტურად შეცვალა ირანული ფემინისტური პროტესტის ჩარჩოები. ერთ-ერთი ადრეული ონლაინ კამპანია, „თეთრი ოთხშაბათები“, 2014 წელს გაჩნდა: ქალები ოთხშაბათობით საჯაროდ იხსნიდნენ ჰიჯაბს და აზიარებდნენ ფოტოებს არჩევანის მოთხოვნით. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ნაკლებად მასშტაბური იყო ადრინდელ პროტესტებთან შედარებით, ამ ციფრულმა აქტივიზმმა აჩვენა, თუ როგორ ვლინდება რელიგია, ნაციონალიზმი და ავტორიტარიზმი ყოველდღიურ ცხოვრებაში და როგორ იყენებდნენ ქალები ტექნოლოგიას მის დასამხობად. ქალები ბლოგების, პოდკასტებისა და პუბლიკაციების საშუალებით სასულიერო დისკურსში ჩაერთვნენ. მათ ხელახლა განმარტეს ფათეხები, შარიათი და ეროვნული იდეალები იმის დასამტკიცებლად, რომ პირადი თავისუფლება არ იყო არაისლამური. თუმცა, სახელმწიფოს ავტორიტარული ლოგიკა გაძლიერდა: დაპატიმრებები, თვალთვალი და სასამართლოს მხრიდან შევიწროება ისეთი აქტივისტების მიმართ, როგორებიც არიან მასიჰ ალინეჯადი და ნარგეს მოჰამადი, რუტინად იქცა, რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ ქალთა სხეულები და არჩევანი სახელმწიფო კონტროლის ცენტრში რჩებოდა (Boroujerdi, Sadeghi, 2023).

2022 წლის 16 სექტემბერს, 22 წლის ქურთი ქალი მაჰსა (ჟინა) ამინი გარდაიცვალა მას შემდეგ, რაც თეირანში მორალის პოლიციამ იგი დააკავა ჰიჯაბის სავარაუდო შეუსაბამო ტარების გამო. მისმა სიკვდილმა გამოიწვია „ქალი, სიცოცხლე, თავისუფლება“ (WLF) საპროტესტო აქციები, რომლებიც სწრაფად გავრცელდა 80-ზე მეტ ქალაქში, ქალთა თავისუფლების მოთხოვნები გააერთიანა დემოკრატიისა და სეკულარული მმართველობის უფრო ფართო მოწოდებებთან. WLF მოძრაობა ფართოდ არის აღიარებული, როგორც ირანის ისტორიაში ყველაზე ინკლუზიური, დეცენტრალიზებული და თაობათაშორისი აჯანყება. მონაწილეები იყვნენ ქალაქელი ახალგაზრდებიდან დანებებული ეთნიკური უმცირესობების თემებით, მუშებითა და რელიგიური ირანელებით დამთავრებული, გაერთიანებულნი ფემინისტური მოთხოვნებითა და ფართო სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემებით (Boroujerdi, Sadeghi, 2023). მათი დაუმორჩილებლობა - ჰიჯაბების დანვა, თმის შეჭრა, სლოგანების სკანდირება, როგორიცაა „ნუ გეშინია, ჩვენ ყველანი ერთად ვართ!“ - წარმოადგენდა სამოქალაქო დაუმორჩილებლობის აქტებს, რომლებიც მიზნად ისახავდა რელიგიურ-ნაციონალისტური იდეოლოგიით მხარდაჭერილი გენდერული ავტორიტარიზმის დემონტაჟს (IHRDC 2011).

რეჟიმმა მოვლენებს სასტიკი რეპრესიებით უპასუხა: გაეროს და ამნისტიის ანგარიშებში დაფიქსირდა სულ მცირე 500 ადამიანის მოკვლა, ათიათასობით ადამიანის დაპატიმრება, ფართოდ გავრცელებული წამება, სექსუალური ძალადობა და არაერთი სასამართლო პროცესი და სიკვდილით დასჯა - მათ შორის პოლიტიკურად ბრალდებული ქალების, როგორც არიან შარიფე მოჰამადი და ჰახშანი აზიზი. ამის მიუხედავად, მთავრობამ უკან დაიხია შემოთავაზებულ „უმნიცვლობისა და ჰიჯაბის“ კანონზე, რაც აჩვენებს, თუ როგორ აიძულა მათ ფემინისტურმა წინააღმდეგობამ დათმობებზე წასვლა (Al-Sayyad, Al-Blawi, 2020).

დასკვნა

ოთხ ათწლეულზე მეტი ხნის განმავლობაში ირანის გენდერული პოლიტიკა სახელმწიფო ძალაუფლების როგორც ანარეკლს, ასევე ინსტრუმენტს წარმოადგენდა, რაც ავლენს, თუ როგორ იკვეთება რელიგია, ნაციონალიზმი და ავტორიტარიზმი ამ პროცესში. ქალთა უფლებების თითოეული ფაზა ფეჰლევის ეპოქის რეფორმებიდან დაწყებული, ირანის შემდგომი უკუქცევით, რეფორმების ეპოქის აქტივიზმით და დღევანდელი რევოლუციური აჯანყებით დამთავრებული აჩვენებს, თუ როგორ არის ქალის ავტონომია რეჟიმების ლეგიტიმურობისთვის ცენტრალური. სავალდებულო ჩადრის ტარება, ოჯახის სამართალი, საჯარო სივრცეზე წვდომა - ყველაფერი განსაზღვრავს იდეოლოგიურ საზღვრებს. რელიგია ნაციონალიზმის დოქტრინულ საფარს გვთავაზობს, მაგრამ ავტორიტარიზმი უზრუნველყოფს პოლიტიკურ მორჩილებას. ერთად, ისინი ქმნიან „გენდერულ კონტრაქტს“ ინდივიდსა და სახელმწიფოს შორის. რელიგიურ-ნაციონალისტურ იდეოლოგიაზე დაფუძნებული ავტორიტარული რეჟიმები ქალების კონტროლზე არიან დამოკიდებულნი. მაგრამ ეს დამოკიდებულება ასევე მათი დაუცველობაა - როდესაც ქალები აჯანყდებიან, ისინი არა მხოლოდ პირად ავტონომიასთან დაკავშირებით ავლენენ წინააღმდეგობას, არამედ იდეოლოგიურ ავტორიტარიზმსაც ეხებიან. მათი მიმდინარე ბრძოლა იმაზე მიუთითებს, რომ ირანში ნებისმიერი მომავალი სოციალური კონტრაქტი გენდერულ სამართლიანობას უნდა ითვალისწინებდეს, როგორც საფუძველს - და არა როგორც მეორეხარისხოვან აზრს.